
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

КРЫНИЦАЗНАЎСТВА

SOURCE STUDIES

УДК 94(474.5)

АСАБЛІВАСЦІ ТРАКТАТА МІХАЛОНА ЛІТВІНА «ПРА НОРАВЫ ТАТАР, ЛІТВІНАЎ І МАСКАВІТАЎ» ЯК КРЫНІЦЫ ПА ГІСТОРЫІ ЗНЕШНЯЙ ПАЛІТЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНЦЫ XV – СЯРЭДЗІНЕ XVI ст.

Л. В. МІКАЛАЕВА^{1*}

^{1*} *Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі,
вул. П. Броўкі, 6, 220013, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Ахарактарызавана магчымасць выкарыстання зместу трактата Міхалона Літвіна «Пра норавы татар, літвінаў і маскавітаў» у якасці аўтэнтычнай крыніцы па гісторыі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст. Адзначана, што метадалагічнай базай даследавання сталі агульнанавуковыя (аналітычны, сінтэтычны, лагічны), гістарычны (гісторыка-параўнальны), крыніцазнаўчы (гісторыка-крытычны) метады. Разглядаецца навуковая дыскусія пра магчымага аўтара трактата. Падтрымліваецца меркаванне Е. Ахманьскага пра тое, што пад псеўданімам Міхалон Літвін, верагодна, выступіў Венцаслаў Мікалаевіч. Аналізуецца змест тэксту дзесяці захаваных частак трактата. Канстатуецца наяўнасць у ім шэрагу ўнікальных паведамленняў, якія не сустракаюцца ў іншых крыніцах. Паказана, што твор утрымлівае шмат звестак па гісторыі ўзаемаадносін Вялікага Княства Літоўскага з Крымскім ханствам і некаторымі іншымі татарскімі ордамі. Звяртаецца ўвага на інфармацыю па гісторыі ўзаемаадносін Вялікага Княства Літоўскага з Маскоўскім вялікім княствам.

Ключавыя словы: крыніцы; знешняя палітыка; Вялікае Княства Літоўскае; Міхалон Літвін.

Образец цитирования:

Мікалаева Л. В. Асаблівасці трактата Міхалона Літвіна «Пра норавы татар, літвінаў і маскавітаў» як крыніцы па гісторыі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст. // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2017. № 1. С. 104–108.

For citation:

Mikalayeva L. V. Features of the treatise Michalon Lytvyn «About morals of Tatars, Lithuanians and Muscovite» as a source for the history of the foreign policy of the Grand Duchy of Lithuania in the end XV – the middle of the XVI century. *J. Belarus. State Univ. Hist. Sci.* 2017. No. 1. P. 104–108 (in Belarus).

Автор:

Людмила Викторовна Николаева – кандидат исторических наук, доцент; заведующий кафедрой гуманитарных дисциплин.

Author:

Liudmila Mikalayeva, PhD (history), docent; head of the department of humanities.
mikalayeva@bsuir.by

ОСОБЕННОСТИ ТРАКТАТА МИХАЛОНА ЛИТВИНА «О НРАВАХ ТАТАР, ЛИТОВЦЕВ И МОСКВИТЯН» КАК ИСТОЧНИКА ПО ИСТОРИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В КОНЦЕ XV – СЕРЕДИНЕ XVI В.

Л. В. НИКОЛАЕВА¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники,
ул. П. Бровки, 6, 220013, г. Минск, Республика Беларусь

Охарактеризована возможность использования содержания трактата Михалона Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитян» в качестве аутентичного источника по истории внешней политики Великого княжества Литовского в конце XV – середине XVI в. Указано, что методологической базой исследования стали общенаучные (аналитический, синтетический, логический), исторический (историко-сравнительный), источниковедческий (историко-критический) методы. Рассмотрена научная дискуссия о возможном авторе трактата. Поддерживается мнение Е. Охманьского о том, что под псевдонимом Михалон Литвин выступил Венцеслав Николаевич. Анализируется содержание текста десяти сохранившихся частей трактата. Констатируется наличие в нем ряда уникальных сообщений, которые не встречаются в других источниках. Показано, что трактат содержит много сведений по истории взаимоотношений Великого княжества Литовского с Крымским ханством и некоторыми другими татарскими ордами. Обращается внимание на информацию по истории взаимоотношений Великого княжества Литовского с Московским великим княжеством.

Ключевые слова: источники; внешняя политика; Великое княжество Литовское; Михалон Литвин.

FEATURES OF THE TREATISE MICHALON LYTVYN «ABOUT MORALS OF TATARS, LITHUANIANS AND MUSCVITYAN» AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE FOREIGN POLICY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE END XV – THE MIDDLE OF THE XVI CENTURY

L. V. MIKALAYEVA^a

^aBelarusian State University of Informatics and Radioelectronics, P. Brovki street, 6, 220013, Minsk, Republic of Belarus

The main idea of the article is to characterize of the possibility of the use the content of treatise Michalon Lytvyn «About morals of Tatars, Lithuanians and Muscvityan» in the study of foreign policy problems. General scientific (analytical, synthetic, logical), historical (historical-comparative), source study (historical-critical) methods are used as a methodological base of research. The scientific debate on the possible author of the treatise, which appeared under the pseudonym Michalon Lytvyn, is analyzed in the article. The opinion of J. Ohman'ski about Ventseslav Nikolayevich, as the most probable author of the work is supported. The analysis of the contents of the ten remaining parts of the treatise is given, in terms of the ability to use its data to study the history of foreign policy of the Grand Duchy of Lithuania at the end of the XV – middle XVI century. It is argued that the text of the treatise contains a number of unique messages, which are not found in other sources. Also, the attention is drawn to the historical information of relations between the Grand Duchy of Lithuania and the Moscow Grand Duchy.

Key words: sources; foreign policy; the Grand Duchy of Lithuania; Michalon Lytvyn.

Сярод наратыўных крыніц сярэдзіны XVI ст., якія могуць быць выкарыстаны для даследавання знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) канца XV – сярэдзіны XVI ст., асобнае месца займае трактат Міхалона Літвіна «Пра норавы татар, літвінаў і маскавітаў». Даследчыкі маюць магчымасць вывучаць толькі дзесяць вялікіх фрагментаў твора, выдадзеных на лацінскай мове ў 1615 г. у г. Базелі (Швейцарыя) І. Я. Грасерам у друкарні К. Вальдкірха [1, р. 1–41]. Лёс поўнага тэксту трактата невядомы. У XIX ст. былі зроблены два пераклады захаваных частак твора Міхалона Літвіна

на рускую мову [2–5]. Факсімiле першага выдання і пераклад тэксту на літоўскую мову І. Ёнінаса пабачылі свет у Вільні ў 1966 г. [6]. Рускамоўны пераклад фрагментаў з каментарыямі выйшаў таксама ў Маскве ў 1994 г. [7]. Менавіта гэта выданне мы выкарысталі пры напісанні дадзенага артыкула.

У 1550 г. трактат Міхалона Літвіна быў прадстаўлены Жыгімонту II Аўгусту (1520–1572) – каралю польскаму і вялікаму князю літоўскаму (1548–1572, фармальна – з 1529 г.), адпаведна напісаны ён быў раней [7, с. 61].

Сапраўднае імя аўтара трактата доўга застава-лася прадметам дыскусіі. У дарэвалюцыйнай расійскай, а потым і савецкай гістарыяграфіі аўтарам лічыўся Міхаіл Тышкевіч – дзяржаўны дзеяч і дыпламат, праваслаўны па веравызнанні, удзельнік пасольства ў Крым у 1538 г. [8, с. 87]. Упершыню гэта гіпотэза была прапанавана В. Б. Антановічам [9, с. 5–6]. Яе падтрымаў і развіў аўтарытэтны даследчык гісторыі ВКЛ М. К. Любаўскі [10, с. 49–54]. Нягледзячы на крытыку такога меркавання, выказаную І. І. Лапо, які звярнуў увагу на несупадзенне некаторых характарыстык асобы аўтара тэксту і М. Тышкевіча (першы – літовец, каталік, які ўспрымаў ідэі Рэфармацыі, другі – праваслаўны русін) [11, с. 333], версія замацавалася. З тым, што аўтарам мог быць М. Тышкевіч, пагаджаўся і літоўскі даследчык І. Ёнінас [8, с. 87], хоць ён і дапускаў аўтарства Нікіфара Грынькі Лавейкавіча па мянушцы Міхайла [12, с. 14]. Ажыццёўленая І. Ёнінасам літоўская публікацыя трактата ўмацавала пазіцыі гіпотэзы М. К. Любаўскага [6]. З ёй пагаджаўся і Ю. М. Юргініс [8, с. 87–96]. Беларускі даследчык С. Ф. Сокал часткова развіў высновы М. К. Любаўскага і залічыў Міхалона Літвіна да прадстаўнікоў гуманістычнай думкі Беларусі [13, с. 35–63; 14, с. 199–204]. Новая гіпотэза з’явілася, калі ў канцы 1970-х гг. польскі гісторык Е. Ахманьскі на аснове комплексу прымет, што характарызавалі аўтара, а таксама сведчанняў іншых крыніц пераканаўча даказаў, што трактат мог напісаць толькі Венцаслаў (Венцлаў) Мікалаевіч (каля 1490–1560 гг.) – літовец, каталік, лацінскі сакратар велікакняжэцкай канцылярыі ў 1534–1542 і 1547–1556 гг., удзельнік некалькіх дыпламатычных місій, у тым ліку ў Крым у 1542–1543 гг. і Маскву [15, с. 97–117]. На наш погляд, лагічныя і абгрунтаваныя доказы Е. Ахманьскага з’яўляюцца найбольш прымальнымі.

Трактат – палемічны твор, аднак знаходжанне яго аўтара ў Крыме і апісанне ўбачанага там дазваляе разглядаць захаваныя часткі тэксту як крыніцу па вывучэнні ўзаемаадносін ВКЛ з Крымскім ханствам у першай палове XVI ст. Акрамя таго, у творы ўтрымліваюцца звесткі па іншых аспектах знешняй палітыкі ВКЛ.

У першым фрагменце Міхалон Літвін змясціў інфармацыю пра падзел татарскага свету на орды, адзначаючы найбольшую небяспечнасць для ВКЛ з боку самых слабых, але бліжэй за іншых дыслацыраваных перакопскіх татар, гэта значыць Крымскага ханства [5, с. 62]. Аўтар трактата прыводзіў звесткі па гісторыі Крыма і дынастыі Гірэяў, заснавальнік якой, Хаджы-Гірэй (Ачкірэй), паводле легенды, сам нарадзіўся ў ВКЛ, а потым пры дапамозе вялікага князя Вітаўта стаў ханам у Крыме, а яго нашчадкі, як заўважыў Міхалон Літвін, прыносяць клопаты наступнікам Вітаўта [7, с. 64–65].

Інфармацыя, прыведзеная аўтарам трактата, мела стратэгічнае значэнне для магчымых ваенных выпраў войск ВКЛ на Крым. Ён звяртаў увагу на арганізацыю ваеннай справы і ўзаемаадносін татар і турак з хрысціянскім насельніцтвам Крыма. Па яго звестках, хан збіраў татарскія войскі на дапамогу туркам у выправе на Венгрыю, якая магла мець месца ў 1543 г. [15, с. 105]. Міхалон Літвін звярнуў увагу на беднае ўзбраенне татар, якія, аднак, заўсёды бралі з сабой шмат коней, да пяці запасных на аднаго конніка. Гэта дазваляла павялічыць хуткасць перасоўвання. Адсутнасць аблогу таксама павышала іх мабільнасць. Важнай мэтай набегу татар быў захоп людзей для продажу. У баях заваёўнікі звычайна акружалі праціўніка з левага фланга, што рабіла больш зручнай стральбу з лука. Татары часта выкарыстоўвалі тактыку падману і засад. Без хітрасці яны часта саступалі значна меншаму войску [7, с. 66]. У якасці прыкладу Міхалон Літвін прыводзіў бітву, якая адбылася на р. Альшаніцы 5 лютага 1527 г. У ёй, паводле аўтара, войску праціўніка, страты якога склалі 25 тыс. чалавек, супрацьстаяла войска ВКЛ, якое ўключала 3,5 тыс. воінаў і ў выніку перамагло. Такія звесткі аб суадносінах сіл паведамляе толькі Міхалон Літвін. У бітве пад Клецкам загінула 27 тыс. татар, разбітых 9-тысячным войскам ВКЛ [7, с. 67].

Міхалон Літвін падкрэсліваў, што татары падбіраюць для бітваў стратэгічна выгадныя месцы. Так было каля г. Сокаля, дзе войска ВКЛ пацярпела паражэнне, бо ў разбураным горадзе хутка рухацца было немагчыма. Праз стратэгічны пралік была прайграная і бітва з Іслам-Сустанам каля г. Ачакава, нягледзячы на колькасную перавагу войска ВКЛ: яно было разбіта ў той час, калі яго кіраўнікі знаходзіліся на перамовах з татарамі [7, с. 67–68].

У другім фрагменце трактата Міхалон Літвін паведамляў пра штогадовыя ўпамінкі, якія прысылала татарам кіраўніцтва ВКЛ як сябрам-саюзнікам [7, с. 75].

У трэцім фрагменце аўтар трактата наракаў на тое, што ўсходні сусед ужо захапіў 73 крэпасці ВКЛ [7, с. 76]. Міхалон Літвін не пагаджаўся з тым, што заволжскія і перакопскія татары называюць князя маскавітаў сваім халопам, бо ад іх верхавенства пазбавіўся яшчэ вялікі князь маскоўскі Іван III. Апошні, скарыстаўшыся занятасцю караля і вялікага князя Казіміра вайной у Прусіі, далучыў да сваёй вотчыны літоўскія, паводле аўтарскага вызначэння, землі: Ноўгарад, Пскоў, Севершчыну [7, с. 77–79]. Сын Івана III Васіль далучыў Смаленск, хітрасцю заняты Міхаілам Глінскім [7, с. 79]. Міхалон Літвін рабіў выпад і ў бок цара Івана IV, які, хоць і аддаў ВКЛ Гомель, пабудаваў на захопленых землях тры крэпасці: Себеж, Веліж, Завалочча. На думку аўтара, маскоўскі правіцель ва ўсім браў прыклад са слаўнага вялікага князя літоўскага Вітаўта, якім Міхалон Літвін адкрыта захапляўся [7, с. 80, 85].

У пятым фрагменце трактата падкрэслівалася, што літвінам належыць вядучая роля ў вызваленні рускага насельніцтва ад татарскага ярма [7, с. 87]. Аўтар паведамляў, што Міндоўг не толькі быў ахрышчаны, але і прыняў каралеўскую карону. Міхалон Літвін ганарыўся тым, што ў 1386 г. Літва была ахрышчана каралём і вялікім князем літоўскім Уладзіславам Ягайлам, а польскі і літвінскі народы аб'ядналіся пад яго кіраўніцтвам [7, с. 88].

У восьмым фрагменце твора аўтар захапляўся слаўным ваенным мінулым ВКЛ у часы Гедыміна і Вітаўта [7, с. 91], паходамі на Маскву. Міхалон Літвін прапаноўваў адмовіцца ад наёмных войск падчас ваенных кампаній. Пры гэтым аўтар прыводзіў у прыклад караля Венгрыі Людовіка, пакінутага наёмнікамі падчас бітвы, пасля чаго той быў затапаны, калі спрабаваў уцячы. Аўтар згадваў і Казіміра Ягелончыка, якога падчас бітвы каля г. Хойніцэ выратавалі добраахвотнікі з ВКЛ [7, с. 93].

У дзевятым фрагменце трактата ўтрымліваюцца звесткі пра арганізацыю дыпламатычнай службы ў ВКЛ. Міхалон Літвін сцвярджаў, што на яго радзіме, калі каго-небудзь пасылалі па дзяржаўнай службе, то той атрымліваў грошы са скарбу ў неабходнай колькасці, хоць многія вярталіся, нічога не зрабіўшы [7, с. 94]. На думку аўтара, канцылярыя ВКЛ выдавала вельмі шмат дазваляў на падводы, здараліся выпадкі, калі ад абавязкаў пастою вызвалілі тых, хто ў свой час атрымаў маенткі каля дарог, якія вялі да зямель маскавітаў, татар і турак, пры ўмове выканання гэтай павіннасці [7, с. 95]. Аўтар трактата абвінавачваў у страце северскіх крэпасцей князёў-перабегчыкаў Сямёна Мажайскага і Васіля Шамячыча. Таксама Міхалон Літвін паведамляў пра дзей-

насць маскоўскіх шпіёнаў. Так, паводле яго звестак, нейкі маскоўскі святар таемна пранікаў у гаспадарскую канцылярыю і здабываў там копіі дагавораў, распараджэнняў і матэрыялы нарад, якія пасылаў свайму гаспадару. Міхалон са шкадаваннем згадваў пра 300 трафейных сцягоў, страчаных у выніку пажару ў віленскім касцёле Святога Станіслава, з іх 12 былі здабыты 8 верасня 1514 г. у бітве пад Оршай, падчас якой забілі і захапілі ў палон 80 тыс. воінаў праціўніка. Міхалон Літвін дэманстраваў і знаёмства з палітычным жыццём за мяжой: так, ён адзначаў, што ў лівонцаў з Масквой заключаны вечны мір (па сутнасці, перамер'е 1503 г.) і ўсталяваны добрасуседскія адносіны [7, с. 96]. Аўтар трактата пералічваў дзевяць перапраў праз р. Дняпро і раіў паставіць там хаця б невялікія атрады, каб перакрыць шлях татарам [7, с. 99]. Для гэтага, паводле Міхалона Літвіна, можна было выкарыстаць казакаў [7, с. 100–101]. У трактаце падрабязна апісаны Кіеў, якім марыў авалодаць князь маскавітаў, спасылаючыся на тое, што ён нашчадак кіеўскага князя Уладзіміра [7, с. 101].

Такім чынам, трактат Міхалона Літвіна «Праворавы татар, літвінаў і маскавітаў» належыць да ліку важных наратыўных крыніц па гісторыі ўзаемаадносін ВКЛ з Крымскім ханствам і шэрагам іншых татарскіх орд, якая даволі падрабязна асвятляецца ў творы. У ім прыводзіцца цікавая інфармацыя пра дачыненні ВКЛ з Маскоўскім вялікім княствам. Трактат утрымлівае некаторыя ўнікальныя звесткі аб падзеях знешнепалітычнага характару, дае іх ацэнку з пункту гледжання сучаснікаў аўтара твора, па-свойму тлумачыць прычыны ваенных няўдач ВКЛ і з'яўляецца цікавай аўтэнтчнай крыніцай.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Litvani M.* De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum, fragmina X, multiplici historia referta. *Lasicii J.* Poloni De diis samagitarum, caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum. Item de religione armeriorum et de initio regiminis Stephani Batorii / ed. I. J. Grasserum. Basileiae, [1615].
2. *Литвин М.* Десять отрывков разнообразного исторического содержания (из сочинения) Михалона Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитян» // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Н. Калачовым. М., 1854. Кн. 2 : Половина вторая. Отд. 5. С. I–VIII, 1–78.
3. *Литвин М.* Десять отрывков разнообразного исторического содержания (из сочинения) Михалона Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитян» // Вестн. Юго-Зап. и Зап. России. 1864. Т. III, февраль. С. 23–30.
4. *Литвин М.* Десять отрывков разнообразного исторического содержания (из сочинения) Михалона Литвина «О нравах татар, литовцев и москвитян» // Вестн. Юго-Зап. и Зап. России. 1864. Т. III, март. С. 39–50.
5. *Литвин М.* О нравах татар, литовцев и москвитян. Отрывки 1–10 // Мемуары, относящиеся до истории Южной Руси. Киев, 1890. Вып. 1 : XVI в. С. 6–58.
6. *Lietuvis M.* Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: dešimt įvairaus istorinio turinio fragment. Vilnius, 1966.
7. *Литвин М.* О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994.
8. *Юргинис Ю. М.* Посольство Михаила Литвина у Крымского хана в 1538–1540 гг. // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. М., 1979. С. 87–96.
9. *Антонович В. Б.* Извлечения из сочинения Михайлы Литвина // Мемуары, относящиеся до истории Южной Руси. Киев, 1890. Вып. 1 : XVI в. С. 1–6.
10. *Любавский М. К.* Кто был Михайло Литвин, написавший в первой половине XVI в. трактат «О нравах татар, литовцев и москвитян» // Учен. зап. Рос. ассоц. науч.-исслед. ин-тов обществ. наук. Ин-т истории. 1929. Т. IV. С. 49–54.
11. *Ланно И. И.* Литовский статут 1588 г. Каунас, 1936. Т. 1, ч. 2 : Исследование.
12. *Дмитриев М. В.* Михалон Литвин и его трактат // О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 6–56.
13. *Сокол С. Ф.* Социологическая и политическая мысль в Белоруссии во второй половине XVI в. Минск, 1974.
14. *Сокол С. Ф.* Идеи гуманизма в мировоззрении Михайло Тышкевича // Проблемы общественных наук : материалы XIII конф. молодых ученых Белоруссии. Минск, 1970. С. 199–204.
15. *Ожманьский Е.* Михалон Литвин и его трактат «О нравах татар, литовцев и москвитян» середины XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. М., 1979. С. 97–117.

References

1. Lituani M. De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum, fragmina X, multiplici historia referta. Lasicii J. Poloni De diis samagitarum, caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum. Item de religione armeriorum et de initio regiminis Stephani Batorii. Basel, [1615]. P. 1–41 (in Lat.).

2. Lytvyn M. Desyat' otryvkov raznoobraznogo istoricheskogo sodержaniya (iz sochineniya) Mikhalona Litvina «O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan» [Ten fragments of various historical content (of works) Michalon Lytvyn «About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan»]. *Arkhiv istoriko-yuridicheskikh svedenij, otnosyashchikhsya do Rossii, izdavayemyi N. Kalachovym*. Moscow, 1854. Book 2 : The second half. Part 5. P. I–VIII, 1–78 (in Russ.).

3. Lytvyn M. Desyat' otryvkov raznoobraznogo istoricheskogo sodержaniya (iz sochineniya) Mikhalona Litvina «O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan» [Ten fragments of various historical content (of works) Michalon Lytvyn «About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan»]. *Vestnik Yugo-Zapadnoi i Zapadnoi Rossii*. 1864. Vol. III, February. P. 23–30 (in Russ.).

4. Lytvyn M. Desyat' otryvkov raznoobraznogo istoricheskogo sodержaniya (iz sochineniya) Mikhalona Litvina «O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan» [Ten fragments of various historical content (of works) Michalon Lytvyn «About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan»]. *Vestnik Yugo-Zapadnoi i Zapadnoi Rossii*. 1864. Vol. III, March. P. 39–50 (in Russ.).

5. Lytvyn M. O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan. Otryvki 1–10 [About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan. Fragments 1–10]. *Memuary, otnosyashchiesya do istorii Yuzhnoi Rusi*. Kiev, 1890. Vol. 1 : XVI century. P. 6–58 (in Russ.).

6. Lietuvis M. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: dešimt įvairaus istorinio turinio fragment [The Tatar, Lithuanian and Muscovite usages: ten different historical content fragment]. Vilnius, 1966 (in Lith.).

7. Lytvyn M. O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan [About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan]. Moscow, 1994 (in Russ.).

8. Yurginis Y. M. Posol'stvo Mikhaile Litvina u Krymskogo khana v 1538–1540 gg. [Mikhail Lytvyn Embassy in the Crimean Khan in 1538–1540 years]. *Rossiya, Pol'sha i Prichernomor'ye v XV–XVIII vv*. Moscow, 1979. P. 87–96 (in Russ.).

9. Antonovich V. B. Izvlecheniya iz sochineniya Mikhaile Litvina [Extract from the writings of Mikhail Lytvyn]. *Memuary, otnosyashchiesya do istorii Yuzhnoj Rusi*. Kiev, 1890. Vol. 1 : XVI century. P. 1–6 (in Russ.).

10. Lyubavskij M. K. Kto byl Mikhaile Litvin, napisavshii v pervoi polovine XVI v. traktat «O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan» [Who was Mykhailo Lytvyn, who wrote in the first half of the XVI century treatise «About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan»]. *Uch. zap. Ross. assotsiatsiya nauchn.-issledovatel'skikh inst. obshchestven. nauk. Inst. istorii*. 1929. Vol. IV. P. 49–54 (in Russ.).

11. Lappo I. I. Litovskii statut 1588 g. [Lithuanian Statute 1588]. Kaunas, 1936. Vol. 1, part 2 : Issledovanie [Research] (in Russ.).

12. Dmitriyev M. V. Mikhalon Litvin i ego traktat [Michalon Lytvyn and his treatise]. *O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan*. Moscow, 1994. P. 6–56 (in Russ.).

13. Sokol S. F. Sotsiologicheskaya i politicheskaya mysl' v Belorussii vo vtoroi polovine XVI v. [Sociological and political thought in Belarus in the second half of the XVI century]. Minsk, 1974 (in Russ.).

14. Sokol S. F. Idei gumanizma v mirovozzrenii Mikhaile Tyshkevicha [The ideas of humanism in the worldview of Michael Tyszkiewicz]. *Problemy obshchestvennykh nauk : materialy XIII konf. molodyh uchenykh Belorussii*. Minsk, 1970. P. 199–204 (in Russ.).

15. Okhman'skii J. Mikhalon Litvin i ego traktat «O nra-vakh tatar, litovtsev i moskvityan» serediny XVI v. [Michalon Lytvyn and his treatise «About morals of Tatars, Lithuanians and Moscovityan» the middle of the XVI century]. *Rossiya, Pol'sha i Prichernomor'ye v XV–XVIII vv*. Moscow, 1979. P. 97–117 (in Russ.).